

FILOZOF «IMMANUEL KANT» IN SİSTEMİNDE AHLÂK VE HUKUKUN FELSEFİ ESASLARI

Doçent Dr. Orhan Münir ÇAGIL

— GİRİŞ —

I a) — Yalnız bütün geçmiş devirlerin değil, aynı zamanda bütün gelecek devirlerin de cihan ölçüsünde en büyük filozoflarından biri olan «Königsberg» li «Kant» (1724-1804) Almanyanın on sekizinci asırda yetiştirmiş olduğu müstesna dehalardan biridir. Beşeriyetin tefekkür tarihinde bir devri kapamış, yeni bir devir açmış bulunan ve modern felsefenin hem Sokrat'ı ve hem Eflâtun'u olan «Kant» ın vücade getirdiği Kopernikvârî inkılâp, sadece nazari felsefeye (bilgi nazariyesine) şâmil bulunmama- ta, aynı zamanda ahlâk felsefesini de dairei şumulüne almaktadır. Filozof yalnız bilgi nazariyesi sahasında, daha doğrusu modern felsefede (yeni felsefede) bir devri kapayıp yeni bir devir açmakla kalmamış, aynı zamanda ahlâk felsefesinde de ahlâka hakikî mevkiini yeniden temin eylemiş, ahlâkî hür şahsiyetin ve insanlık idesinin bizatihi müstakil bir kıymet olduğunu bütün derinliği ve şumulüyle göstermiştir. Kant'ın gerek nazari felsefesi, gerek amelî felsefesi (ahlâk felsefesi) beşeriyetin tefekkür tarihinde eşine ender tesadüf edilir muazzam ve ebedî âbidelerden biridir.

Etüdümüzde bu felsefeyi nazari ve amelî cepheden derinliğine ve genişliğine tetkik edecek değiliz. Çünkü böyle bir teşebbüs, mevzuumuz dışında kalmaktadır. Ancak yine Kant'ın tesis etmiş olduğu transcendental felsefenin çerçevesi içinde ahalkı ve hukuku kavramıya çalışırken filozofun umumî felsefesine, daha doğrusu umumî - felsefî sisteminin karakterine mücmel bir nazar atfetmek lâzımdır.

b) — Bu cümleden olmak üzere: Kant'ı iki sual daima meşgul etmektedir. 1) Her türlü şüpheden vareste bir bedahet ve katiyetle bir tabiat ilminin esasları nasıl tesbit edilebilir? Yani ilim sahasında mahz bilgi (objektif, külli ve zarurî meriyeti haiz kabli sentetik hükümler) mümkün müdür? Mümkünse istinad ettikleri esas kanunlar ve prensipler nelerdir? 2) Diğer taraftan tamamile illi ve riyazî bir bünye ve karakter arzeden bu tabiat ilmi ile insana, ahlâkî hürriyetini ve ahlâkî şerefini

temin edebilecek ve insanın ahlâkî bir kâinat nizamına istinad etmesini mümkün kılacak bir kâinat telâkkisi nasıl telif edilebilir? Ahlâkî âlem ve tabiat âlemi, noumenal âlem ve phaenomenal âlem: Bu iki sual ve te-zad, Kant felsefesinin temellerinden birini teşkil etmektedir. Fakat derhal ilâve edelim ki Kant, yekdiğerinin zıd ve mukabilini teşkil eden bu iki âlem arasındaki tezadı tebarüz ettirmekle bunlardan birinin (ahlâkî âlemin, ideal âlemin) diğlerinden (tabiat âleminde, maddî âlemden) üstün ve binaenaleyh aslî mahiyette olduğunu, fikrin (ahlâkın) maddenin, çiy kuvvetin fevkinde bulunduğunu anlatmak istemiştir.

Kant'ın, tabiatle hürriyeti, (entelijibl «ben» i) ayırmasının diğeri bir sebebi de: kendisinin ilimle iman, illiyet kanunu ile ahlâk kanunu ve nihayet ilimle metafizik arasında bir hudut çizmek; süje ile obje, şuurla «şey» arasındaki münasebeti — düşünen mahz şuur veya düşünen sü-jeyi mihrak haline getirmek suretile — tesbit eylemek endişesile müte-halli bulunmasıdır; felsefî sistemi bu ciheti tayin ve tesbite müteveccih bulunmaktadır. Ve yine bu mevzu dahilinde olmak üzere Kant, zamanı-nın rasyonal metafiziğine ve ampirik septisizmine karşı cephe almış, bun-lardan birincisinin yerine formal bir metafizik ikame etmiş ve ampirik septisizmi de aşmıştır. Daha doğrusu tıpkı Sokrat'ın bir taraftan «He-raklitos» ve «Anaxagoras» ın kozmolojik metafiziğini red ve cerhetmesi ve diğeri taraftan sofistlerin septisizmini aşması; veyahut daha doğrusu *koz-molojik metafizik* ile sofistik septisizmin ihtiva ettikleri hakikat pay-larını daha yüksek bir sentez halinde telif etmesi gibi Kant da öylece mahz rasyonalizmle mahz ampirizmin, hattâ diyebiliriz ki dogmatizmle septisizmin ihtiva ettikleri hakikat paylarını, vazetmiş bulunduğu trans-sandantal metoda müsteniden, yekdiğerile daha yüksek bir sentez halin-de telif etmiştir [1].

c) — Kant'ın ahlâk ve hukuk felsefesinin esas karakterini, yukarıda da işaret edilmiş olduğu veçhile, kavriyabilmek için evvel emirde bu fi-lozofun umumî - felsefî sisteminin ana hatlarını tesbit etmek ve ondan sonra ahlâk ve hukuk telâkkisini incelemek lâzımdır.

Büyük filozoflar, beşerî akıldan kevnî akla, insandan kâinata ve do-layısıyla *hakikate, mutlak olana* giden yolu tesbit etmenin zorluğunu tâ bidayettenberi tamamilen müdrik bulunuyorlardı. Ve bu yolu iki tarzda aşmak istemişlerdir. Bu yolun aşılması bahsinde Kant, tamamilen müsta-kil bir sistem, beşeriyetin tefekkür tarihinde başlı başına müstakil bir fasıl halinde karşımızda yükselmektedir. Kant'tan önce hakikati tahkik

[1] J. Rehmke, *Geschichte der Philosophie*, s. 171.

için objeden süjeye, kâinattan insana doğru gidiliyor ve üstün bir kevnî kudretin (bir kevnî aklın), insanın hakikate erişme yolundaki cehd ve gayretlerini, yani tefekkürünü garanti ettiği neticesine varılıyordu: Allah'a iman, «beşerdeki kuvvet ve kabiliyetlerin tam ve doğru istimalinin insanı hakikate ulaştırabileceği» keyfiyetini sağlayabilecek sağlam bir temel teşkil ve temin ediyordu. İşte böylece ancak Allah mefhumunun yardımı ile akıl, kevnî bir kudret haline gelmiş ve sahip olduğumuz «tek-mil hakikat» Allaha istinad etmiştir. Mamafih bu suretle hedefe ancak dolambaçlı yollardan gidilerek varılmıştır; bu dolambaçlı ve uzun yol ise yine bazı şüphelerden kurtulamamıştır. Diğer taraftan bu dolambaçlı yol, bu gibi felsefî sistemleri, arzettikleri şayanı hayret keskin görüş ve mantıkî hamle kudretine rağmen, yine haddinden fazla karışık bir hale getiriyor; ve bu sebeple de kanaatbahş olmaktan uzak bulunuyorlardı.

Kant, bu ve buna benzer teşebbüslere haklı olarak dogmatizm damgasını vurmuş ve reddetmiştir. Filozof, seleflerinin sun'î bir takım yollardan giderek erişmeğe çalıştıkları hedefe, dolambaçlı değil de doğrudan doğruya gitmeğe teşebbüs etmiştir: — İnsanı, kendi haricinde bulunan bir âleme, spekülâsyon vasıtasile elde edilen bir kevnî kudretle (kevnî akılla) bağlamaya çalışmaktansa, bunun tamamile aksi bir yoldan gitmiş ve bizzat insanın mânevî varlığında, ona muhteşem yeni bir âlem açmış, onun ruhî - manevî hayatını entellektüel (aklı) bir strüktür (organizasyon) haline getirmiştir. Böylece insanı, kendi âlemini bizzat yaratmaya muktedir kılmıştır. Büyük filozof, insanın içinden, mânevî varlığından, entelijibl (ben) den fıskırıp yükselen bu âlemi, hayranlığa değer bir enerji ve emsalsiz bir sağlamlıkla bina ve tarsin eylemiştir. Böylece insanın mânevî varlığı her zamankinden daha fazla zenginleşmiş ve müstakil bir kıymet kesbetmiştir. Bu mânevî varlık, yalnız genişlememiş, aynı zamanda bir kül olarak ta derinleşmiştir. Entelijibl (ben) in esas nescinin keşfiyle yeni bir usul, yeni bir bilgi nazariyesi, transsandantal felsefe doğmuştur. Bu felsefe, ampirik karakter taşıyanlardan tamamile farklıdır. Kant'ın bu keşfiyle, realite bambaşka bir zaviyeden görülmeğe başlanmış, hakikat problemi için yeni bir yol, felsefede kopernikvarî inkılâp yolu açılmıştır. Kant'ın felsefede kopertikvarî inkılâpla ortaya attığı problemler bugüne kadar ilmi tefekkürün - bazı inkısaflar ve tebeddüllere rağmen - yine esas problemleri olarak kalmıştır [2].

Kant, işaret edilmiş olduğu veçhile, bu kopernikvarî inkılâpla şuurun haricinde ve şuurdan mukaddem bir realiteden, bir varlıktan tefekküre ve şuura varmağa çalışmamıştır. Bilâkis tefekkürden, şuurdan, mahz

[2] R. Eucken, Mensch und Welt, s. 476 ve müt.

akıldan hareket ederek hususî karakteri haiz bir realite vücuda getirmiş ve böylece (hakikati bilme) meselesini kökünden değiştirmiştir. Demek ki hakikat ve dolayısıyla bilme (Erkennen, Erkenntnis), veyahut tasavvurla obje arasındaki münasebet meselesi, daha doğrusu tasavvurlarla objenin yekdiğerine intıbak edip etmediğı meselesi (adaequatio intellectus cum re) ve (adaequatio rei cum intellectu), diğeri tâbirle insanla kâinat arasındaki münasebet, insanla kâinatın yekdiğerile temasından doğan (fikrî, maddî, ilmî, ahlâkî, estetik vesaire) hayatın mahiyetinin esas meselesi Kant'ta yeni bir safhaya girmiştir. Kant, insanın haricinde bulunan bir âlemi insana derunen (mânen) yaklaştırmanın imkânsızlığını bütün şümulile kavramış bulunuyordu. Çünkü obje ile şuurun yekdiğerine, daha doğrusu şuurun objeye intıbakı (adaequatio intellectus cum re) hiç bir veçhile katıyet ifade etmemektedir. Fakat diğeri taraftan da şüphenin hâkimiyetine nihayet vermek maksadile yeni bir yol bulmak icap ediyordu.

II) Kant böyle bir yolu meşhur Kopernikvârî inkılâbı ile bulmuştur.

a) Bilme kudretimiz (âlem hakkındaki bilme kudretimiz) eşyaya göre değil, bilâkis eşya bize göre taayyün ve tecelli etmektedir. Eşyanın bizde şuurlaşmasını temin eden kudret eşyada değildir, bizdedir, entelijibl (ben) dedir. (Eşyanın, ampirik âlemin kendini bize, ruhun değişmeyen entelektüel organizasyonuna uydurması mevzuubahs olmaktadır). Mukayese ediniz: — R. Eucken, Mensch und Welt, s. 31.

b) O halde biz, eşyayı müşahede (idrâk) ve tefekkâr şekillerimize dahil oldukları nispette biliriz. Başka bir deyişle objeleri *bizatihî şey* olarak değil, birer phaenomen olarak biliriz. (noumenler'den gelen tesirler, mahz aklın mahz idrâk şekli olan zaman ve mekânla birleşerek phaenomenleri teşkil ederler. Phaenomenler, sübjektifleşmiş noumenlerden başka bir şey değildir; fakat bu sübjektifleşme endividüel-psikolojik mahiyette de değildir, «mahz düşünün süje» nin nazari faaliyetinin muayyen ve transsandantal bir safhasıdır).

c) Phaenomenleri fikrî organizasyonumuzun (ruhun değişmiyen entelektüel organizasyonunun) kanunlarına göre birleştirerek *bir âlemin bütünü* haline getiririz. Zihnün bu vâdideki faaliyetini (yani eşyayı idrâk ve tefekkür şekillerine dahil oldukları nispette ve dolayısıyla eşyayı *bizatihî* olarak değil, birer phaenomen olarak bilmemizi) vazihan tespit endişesi, Kant'tan sonra artık felsefenin esas vazifesi haline gelmiştir (R. Eucken, Mensch und Welt, s. 31).

III a) Bu, tefekkür hayatının süjeye, entelijibl «ben» e doğru pek derin ve esaslıca kayması mânasını tazammun etmektedir. Beşerî tefek-

kürdeki bu inkılâp insanı, *yabancı bir âlemin* kâbusundan ve aynı zamanda bu âleme sun'î yollardan tekrar ulaşmak hususundaki tek mil teşebbüslerden kurtarmıştır.

b) Tefekkürdeki bu değişiklik aynı zamanda bilme kudretinin derünen yeni bir şekil ve hüviyet iktisap etmesi neticesini tevhit etmiştir. Böylece tefekkürde, insanı aşmaya çalışan bir cehd ve gayret yerine, insana doğru bir cereyan hâsıl olmuştur. İnsanı aşmak suretile kâinattaki «*mutlak olanı*» öğrenmeye müteveccih bir ceht ve gayret yerine: — Doğrudan doğruya düşünen süjeden hareket ederek insanda «*değişmiyeni*» daha doğrusu insan ruhunun değişmiyen mânevî strüktürünü, entelijibl insanı aramak suretile hakikate ulaşmak cereyanı; kâinattan insana doğru değil, insandan kâinata, süjeden objeye doğru bir cereyan kaim olmuştur. Bir taraftan kendi âlemini hazırlayan ve kuran aklın kendini, kendi strüktürünü ve kabiliyetlerinin hududunu bilışı; fakat diğer taraftan da insanın kendini bilışı!

c) Maamafih phaenomenler âlemi hakkındaki bilış, mutlak mahiyette değildir: — Çünkü muhtevasını (malzemesini) tamamen bizzat vücuda getirememektedir. Bilâkis malzemesini eşya âleminden almaktadır. Aklın, bilışı husule getiren, fonksiyonu bu malzemeyi kendi kanunlarına göre tanzim ve terkib etmektedir. Fakat *bilen* aklın faaliyeti şekil veren bir faaliyetten daha ileri gidememektedir. Bu sebeple burada husule gelen fikrî yapı (fikrî âlem), trans-ampirik insana (düşünen şuura) inhisar etmekte olup onu (şuuru) aşmamaktadır. Demek ki *nazarî akıl*, ancak eşyanın phaenomenlerini bilir, (*bizatîhî şeyi*) bilemez. Mukayees ediniz:— R. Eucken, Mensch und Welt, s. 32.

IV — Nazarî aklın fonksiyonu, nazarî aklın bilme kudretini phaenomenler âlemine veyahut tabiat âlemine inhisar ettirmekle, yani objektif, küllî ve zarurî meriyeti haiz kabli sentetik (nazarî) hükümlerin (mahz ilmî bilginin) ancak phaenomenler (tabiat) sahasında mümkün olduğunu, ve metafizik veya noumenal sahayı nazarî aklın (ilmin) kanunlarile kavrayamayacağımızı ileri sürmekle acaba (mutlak olana) ulaşmanın imkân haricinde olduğunu da kabul etmiş olmuyor muyuz? Filhakika Kant, ilimle (nazarî aklın faaliyetile) noumenal âlemin (mutlak olanın) kavranamayacağını, ancak ahlâki akıldan sudur eden ve ahlâk kanununda ifadesini bulan kategorik emperatife uygun hareketle noumene ulaşabileceğimizi, ona sahip olabileceğimizi ileri sürmektedir. Bu suretle nazarî akıl muvacehesinde ahlâki aklın üstünlüğü vaz ve tesis edilmiş olmaktadır. İlim phaenomenal sahada tamamen hâkim vaziyettedir. Bu saha onun

müstakil faaliyet ve inkişaf sahasıdır. Noumenal âlem ise, ahlâkın hâkimiyeti altında bulunan sahadır ve *mutlak olan*, ancak ahlâkî aklın yolundan gidilerek elde edilebilir.

Haricî âleme veya tabiat âlemine inhisar eden bilme kudretine çekilen bu hudut, kat'î ve nihai mahiyette değildir. Bilmeye (Erkennen), nazari akla kapanan «en son illetlere nüfuz imkânı», fiil ve hareket sahasında iradeye açık bulunmaktadır. İrade, ahlâkî akıldan sudur eden ahlâk kanununda ifadesini bulan kategorik vazife emperatifine intibak ve ittiba etmekle mutlak olana, noumene erişebilir. Ampirik insan, içindeki ideal, entelijibl yani hakiki insanı ahlâkî aklın ışığı altında bulabilir ve böylece (ahlâk kanununun) hâkim olduğu entelijibl «hakiki âleme» ilmi değil, iradî yoldan giderek ulaşabilir.

Aklın gerek bilme, gerek irade fonksiyonlarının taallük ettikleri sahaların müşterek bir tarafı varsa, o da her iki sahada aklın - karakteristik fevri bir başarısı olarak - realiteye şekil ve hüviyet veren faaliyetinin göze çarpmasıdır. Fakat şu farkla ki akıl, bilme sahasında, nazari sahada haricî bir âlemden vaki tesirleri *şekillendirmektedir*. Görülüyor ki nazari sahada akıl, fevri ve faal karakterini muhafaza ettiği ve bu karakterinin damgasını haricî âleme vurduğu halde şekillendirdiği malzeme, aklın haricindedir. Demek ki nazari akıl, haricî bir âlemden gelen tesirleri şekillendirmekte, tanzim ve terkip ederek tabiat dediğimiz manzumeyi vücuda getirmektedir. O halde (eşya), nazari aklın mahz düşünün şuurun kanunlarının, şekillerinin, diğer tâbirle mefhumlarının hüviyetine bürünerek phaenomenler âlemini teşkil etmektedir. Görülüyor ki bilgi (bilme) sahasında şekiller bizde, malzeme bizim dışımızdadır ve biz bu malzemeye, ruhun değişmeyen entelektüel strüktürüne müsteniden şekil vermekteyiz.

V — Netice olarak diyebiliriz ki nazari akıl yaratıcı değil, şekil vericidir. Fakat akıl, ameli akıl olarak fiil ve hareket sahasında (ahlâkî sahada) tamamile muhtar ve müstakil bir haldedir. Bu sahada akıl, hem şekil verici hem yaratıcı bir faaliyet arzutmekte ve şekil verici faaliyeti ile kendi kudretine müsteniden ampirik insanın endividüel hususiyeti ve mahdudiyeti fevkinde bulunan ve (tekmil realitenin özünü teşkil eden ebedî hakikatlerin) makarrı olan bir âlemi bizzat vücuda getirmektedir [3]. Bu suretle ahlâk, hayatın alelade bir parçası olmayıp bilâkis bü-

[3] Nasıl oluyor da ampirik irade tamamile illiyet kanununa tâbi olduğu halde mensel entelijibl âlemden bulunan ahlâk kanununa uyabiliyor? Diğer tâbirle nasıl oluyor da illi şekilde tayin edilen ampirik irade hür olarak entelijibl iradeye ittiba

tün ihtişamile müstakil ve muhtar, fakat aynı zamanda mutlak bir karakter taşımaktadır. Kant'ın mutlak, müstakil ve muhtar bir karakter taşı-

edebilme imkânını buluyor? Kant'a göre irade, hem ampirik âleme, hem de entelijibi âleme dahil ve mensup bulunmaktadır: — Bilgi vasıtası olarak ancak nazari akıl mevzuubahs olabilir. Fakat nazari akıl vasıtasile elde edilen bu nazari bilgi tecrübeyin yardımıyla mümkündür. Vakıa nazari bilgi tecrübeyden sudur etmez, fakat tecrübe ile başlar ve nazari bilgi tecrübeyin yardımı ile mümkün olduğu için tecrübi âleme (phaenomal âleme, tabiat âlemine) taallûk eder. Demek ki bu nazari bilgi naiicel tablatten gelen ihasalara ve binnetice «phaenomal âleme» inhisar etmektedir. Yoksa doğrudan doğruya entelijibi âleme, «bizatihi esya» âlemine taallûk etmemektedir. Binaenaleyh nazari bilgi vasıtası olan akıl ancak phaenomal âlemle birleştiği takdirde (ilmi bilgi) mümkün olduğuna göre *doğrudan doğruya* entelektüel idrâk mevzuubahs olan naz. O halde metafizik sahada kabli sentetik hükümler mümkün değildir (Sadece riyaziyede mahz müşahede ile; mahz tabiat bilgisinde de mahz zihnin kategorileri ve prensipleri ile sentetik bilgi mümkündür). Görülüyor ki Kant'a göre rasyonalist yoldan gidilerek metafizik bilgi, yani noumenal âlem hakkında doğrudan doğruya akli idrâk mümkün değildir.

Kant nazari bilgi sahasında rasyonalist zaviyeden reddettiği (metafizik bilgi imkânını), ahlâki - iradi sahada tekrar tesis etmiştir. Şöyle ki: — Nazari bilgi şüphesiz phaenomal âleme taallûk etmektedir. Hassı idrâkıtmize nazaran «bir phaenomal âlemine» ayrıca mevcut olması, entelijibi âlemin mevcudiyetine delil teşkil etmektedir. Nasıl ki herhangi bir reflex (inikâs), reflexi husule getiren «bir şeyin» mevcudiyetine delâlet ederse, idrâk ettiğimiz phaenomal âlem de başka bir şeyin reflexidir. Bundan da (noumenon) mefhumu sudur eder. Kant'a göre işte «noumena» lerin vücuda getirdiği entelijibi âlem, idrâk şekillerimizin hâkimiyeti altına girmemekte, zaman ve mekâna tâbi bulunmamaktadır. Fakat aynı zamanda şunu kabul etmek lâzımdır ki phaenomenler âlemindeki esyanın hakiki mahiyetleri veyahut mezkûr esya hakiki mahiyetleriyle entelijibi âlemin içinde bulunmaktadır. Bu sebeple beşeri ruh phaenomenal âlemi asmakta ve böylece aynı zamanda entelijibi âleme dahil ve mensup bulunmaktadır.

Entelijibi âleme karşı beslenen bu iymanın en mühim mesnedi ruhumuzdaki ahlâk kanunudur. Ahlâk kanunu, kayıtsız ve şartsız ahlâki hareketi Amirdir ve bunun için de iradenin muhtar olması, iradenin hür olması lâzımdır. Fakat phaenomenal âlemin bir unsuru olmak haysiyetile irade illiyet kanununa tâbidir. Halbuki ahlâki hürriyetin bir mâna ifade edebilmesi için iradenin de hür olması, entelijibi âleme dahil bulunması icap eder. Ahlâk kanununun mesnedi ve şartı muhtar iradedir; yani illiyet kanununa tâbi olmıyan ve binaenaleyh phaenomenal âleme dahil bulunmıyan irade!... Bu suretle kökleri entelijibi âlemde bulunan ahlâk kanunu dediğimiz vakıa, insanın entelijibi âleme mensubiyetini gösterir. Mademki ahlâk kanunu mevcut ve

yan ahlâkı, ampirik insanın ampirik gayelerine de hâdim değildir, bilâkis her türlü ampirik - maddî gayelerin fevkinde olup gayesini ve hareket kudretini bizzat ve bilâvasıta kendi içinde taşıyarak tam bir hâkimiyet ihraz etmektedir. Tekmil ampirik hayat, bu ahlâkî âlemin veya ahlâk kanununun yanında ikinci derecede kalıp tâbî vaziyete girmektedir: — Hakikatin en derin esasını (yani ahlâkı) sadece idrâk etmekle kalmayıp aynı zamanda hâmilî ve yaratıcısı olarak onu husule getiren ve böylece insanlık idesinin de hâmilî olan «insan», bir şeref ve asalet kazanır.

(Mukayese ediniz: — R. Eucken, Mensch und Welt, s. 32 ve müt. Kant'ın felsefesinin umumî karakteri ile bilgi ve ahlâk nazariyesi hakkında vâzih izahat için bakınız: — R. Eucken, Die Lebensanschauungen der grossen Denker, s. 415 ve müt., 423 ve müt.).

Kant Felsefesinde Ahlâk ve Hukuk

A — Umumî mülâhazalar: Kant felsefesinde ahlâk ve hukuku tetkik ve tespit ederken bu meseleyi filozofun umumî - felsefî sistemi içinde mütalâa etmek gerektiğini belirtmiştik. Bu metoda sadık kalarak şu noktayı tebarüz ettirmek lâzımgelir ki Kant'ın bilgi nazariyesinin mevzuunu doğrudan doğruya «obje» değil, bilâkis «obje hakkında bilgi», daha doğrusu obje hakkında nasıl bilgi edinildiği keyfiyeti teşkil etmektedir. Bu bilgi nazariyesi bilginin bilgisidir. Buna mukabil nazarî akıldan tamamile farklı olarak amelî veya ahlâkî akıl ve ondan sudur eden ve ahlâk kanununda ifadesini bulan kategorik emperatif ise ahlâkî kıymet hükümlerine taallük etmektedir.

Nazarî aklın ampirik âlemin objesi hakkındaki bilgiye taallük eden faaliyetini giriş kısmında mücmelen açıklamıştık. Kant'ın ahlâk ve dola-

---

mer'idir ve aynı zamanda da müessirdir, o halde mezkûr kanunun mevcudiyeti ve bizi bağlayışı: — phaenomenal âlemi aşan hakikî, entelijibi bilgi imkânını da temin eder. Böylece, mevzuu «esya hakkındaki bilgi» olan nazarî akla kapanmış bulunan metafizik bilgi amelî akla açıktır. Amelî aklın gayesi objeler hakkında bilgiye sahip olmak veyahut bilgi maksadile objelerle alâkadar olmak değil, bilâkis kendi kudretle onları gerçekleştirmek veyahut onları gerçekleştirmek maksadile kendi kudretinden istifade etmektir. Hülâsa amelî aklın alâkadar olduğu şey iradedir. Demek ki ahlâk kanunu vasıtasile amelî akıl, hakikî (metafizik) bilgiye ulaşabilir. Kant'a göre amelî akıl, tecrübeye bağlı değildir. Çünkü ahlâk kanunu, her türlü tecrübeden mukaddem olarak, ve tecrübeden istiane etmeksizin, müessirdir.

Görülüyor ki irade, yalnız ampirik âleme değil, aynı zamanda entelijibi âleme... mensubiyetli dolayisile muhtar vasfını taşıyabildiği için ahlâk kanununa intibak edebilme kabiliyetini de hatz bulunmaktadır.

ysisile hukuk felsefesinin daha iyi anlaşılması zımında - bu mevzu etrafında olmak üzere - şu noktaları da tebarüz ettirmek lâzımdır:

— Ampirik âlemin objesi tahlil edildikte idrâk ve müşahede muhtevalarının bir vahdeti olduğu neticesine varılır. Fakat bu vahdet, bizatihi mevcut bir vahdet değildir. Ancak ampirik idrâk ve müşahedelerin aklın *mahz zihni* fonksiyonuna müsteniden birleşmesinden vücuda gelmiş bir vahdettir, bir terkiptir. Objeyi tahlil ederek, onda bir a prioriik unsur ve bir de ampirik unsur tespit etmekteyiz. Demek ki obje hakkındaki bilgi, transsandantal olmakla beraber entelektüel değildir. Binaenaleyh kâinatın entelektüel idrâki mevzuubahs olamaz; ancak hassı idrâk mümkündür. Ahlâk ve mahz hukuk kanunlarının mahiyetini ise *obje* gibi tahlil ederek kavrayamayız. Bunları doğrudan doğruya ahlâki aklın bir vakıası olarak idrâk ediyoruz. Eğer ahlâk kanunu, tabiat gibi, bir a prioriik ve bir de ampirik unsurdan ibaret olsaydı, o vakit ahlâkın ampirizme, ampirik âleme tâbi olması icap ederdi ki bu da ahlâkın maddenin fevkinde olduğu fikrini imkânsız bir hale getirirdi. Bir ampirik ahlâk vardır ki biz ona örf ve âdet diyoruz. Örf ve âdet, zaman ve mekân içinde cereyan eden hâdiselerden olup illiyet kanununa tâbidir. Buna *Physik der Sitten* = Örflerin fiziki denir. Fakat örflerin metafiziki ise ancak illiyet kanununun carî olmadığı normatif âlemde, hürriyet âleminde aranmalıdır.

Şimdi örflerin veyahut ahlâkın metafiziği bahsinin ve dolayısıyla ahlâk ve hukuk kanunlarının tetkikine geçiyoruz. Bu bahsi incelemeden önce Kant'ın bilgi nazariyesinden ahlâk nazariyesine geçişi temin eden *metafizik ideler* meselesini tetkik edelim (Bakınız: — R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, s. 419; F. Berolzheimer, *System der Rechts - und Wirtschaftsphilosophie*, I, s. 72 ve müt.; A. Messer, *Geschichte der Philosophie*, III, s. 28 ve müt., 46 ve müt.; J. Rehmke, *Geschichte der Philosophie*, s. 196 ve müt.; Ernst von Aster, *Geschichte der Philosophie*, s. 285 ve müt.; Harald Schjelderup, *Geschichte der Philosophischen Ideen (von der Renaissance bis zur Gegenwart)*, s. 92 ve müt.; W. Durant, *Die grossen Denker*, s. 262 ve müt., 265 ve müt.).

Nazarî aklın tecrübî sahayı aşmak hususundaki teşebbüslerinin ilmi hiçbir kıymeti yoktur. Binaenaleyh spekülâtif mesele ancak *zahiri* bir ilimdir. Bu sebeple Kant, metafizik ideleri de intikadına mevzu ittihaz etmiştir: — Spekülâtif metafizikin teessüsü, beşerin tesadüfi bir icadı neticesi değildir, bilâkis akılda meknuz bir zarurettten doğmuştur. Çünkü akılda tecrübeyi, tabiatı aşarak onun arkasındakini arayıp bulmak temayülü mevcuttur. Akıl, bütün phaenomenler âlemini bir kül olarak kavrayıp bir tek mahrece irca etmek, yani «*mutlak olanı*» tespit etmek zarurettindedir. Çünkü insan, phaenomenal âlemin mahdudiyeti ve nesbiligi kar-

şısında «mutlak olanı» aramaktan kendini alamaz. Fakat akıl, mutlak olanı *entelektüel bir şekilde* kavramaktan âciz bulunmaktadır ve metafizik sahada tenakuzlara düşmektedir. Çünkü biz, tabiatın ötesinde bir hareket mebdet tespit edip oradan tekrar tabiate, realite âlemine iysal edecek entelektüel bir yol bulmak iktidarında değiliz. Akıl, her ne kadar entelektüel şekilde metafizik sahayı kavramak temayülünü gösteriyorsa da, yine ampirik âlemin haricine çıkamıyor. Yani biz kendimizin haricine çıkıp *objeler hakkındaki tasavvurlarımızı*, bizatihî objelerle entelektüel şekilde mukayese edemeyiz. Binaenaleyh ruhun ebediliği, bir kül olarak kâinatın sonsuzluğu ve Allahın mevcudiyeti gibi metafizik ideleri *ilmî şekilde* kavrayamayız, fakat buna rağmen bu idelerden vaz da geçemeyiz. Acaba bu ideler boş birer hayalden mi ibarettir? Kant, buna «*asla*» cevabını vermektedir. Bu idelerin kıymeti, ilmî olmaktan ziyade ahlâkîdir, regülatiftir. Bunların yeri tabiat değil, entelijibl âlemdir. Acaba ruhun ebediliği, Allah vesaire gibi metafizik ideler, niçin ilmî yoldan gidilerek kavranamamaktadır? Çünkü ampirik sahada cereyan eden her hâdise mahdud ve nisbidir. Bu sebeple Allah ve kâinatın külliyeti gibi ideler tecrübenin mevzuu olamazlar ve binnetice idelerin ilmî izah ve ispatı, ilmî istidlâli de mümkün değildir (H. Schjelderup, s. 93). Fakat şu ciheti de ilâve etmek icap eder ki: — Mademki Allah, ruh ve kâinat gibi ideler *ilmî şekilde* izah edilememektedirler, o halde bunlar ilmî itirazlarla da red ve cerhedilemezler. Bu problemler nazari aklın haricindedir. Nazari akıl, bunların *mevcudiyetini* veya *ademi mevcudiyetini* ilmî olarak ispat ve istidlâl edemez. Buna rağmen pratik veya ahlâkî akıl ruhun ebediliğine, Allahın mevcudiyetine, kâinatın külliyetine ve sonsuzluğuna inanmamızı, bizden talep etmektedir.

Kant'ın felsefesini karakterize ederken, filozofun ilimle iyman, bilgi ile metafizik arasında kat'î bir hudut çizmek, ilmin hakkını ilme, iymanın hakkını iymana vermek endişesile hareket ettiğini zikretmiştik. İşte bu cihete burada tekrar işaret etmek icap etmektedir; Kant diyor ki: — «*Ich musste also das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen*» [4]. Nazari - spekülâtif aklın mahdudiyeti anlaşıldıktan sonra me-

[4] Kant'ın metafizik idelerin tenkidinden ahlâk felsefesine nasıl intikal ettiği metinde izah edilmektedir. Maamafih bu mesele yani metafizik idelerle filozofun ahlâk felsefesi arasında bir münasebet mevcut olduğu, bilhassa mezkûr idelerin ahlâkî talebler halinde vaz'î dikkate sayan olduğundan bu hasiyede biraz daha etraflı olmak üzere üzerinde durmayı gerekli addediyoruz: —

Kant'ın metafizik idelerinin tenkidi, filozofun ahlâk felsefesine bir intikal noktası mahiyetindedir. Spekülâtif metafiziği doğuran âmiller araştırılırken bunun, be-

tafizik ideler, pratik (ahlâki) aklın sahasına ithal edilebilirler. Görülüyor ki Kant, metafizik idelerin kritiği ile iymanı ortadan kaldırmamıştır.

şerin keyfî bir icadı, bir hevesi neticesi husule gelmediği, bilâkis akli bir zaruretten neşet ettiği bilhassa belirtilmek icap eder. Çünkü akılda bilginin nihai vahdetini, nihai prensibini bulup tespit etmek için tecrübeyi aşmak isteyen zarurî bir temayül vardır. Zihin veya muhakemeli idrâk, bize ancak hâdiseler arasındaki illî rabıtayı göstermektedir. Hâdiseler birbirinin illet ve neticesidir. Fakat akıl, tecrübeye (ampirik âlemde) tesadüf edilen «münferit illî teselsüller» le iktifa edemiyerek tecrübeyi aşmaktadır. Çünkü akıl böylece illî teselsül zincirinin nihai vahdet ve mesnedini tesis ve temin eden bir «nihai illet» mefhumu vücuda getirmek gayesini gütmektedir. Bu gibi mefhumlara Kant «ide» ismini vermekte ve üç nevi «ide» tefrik ve temyiz eylemektedir. Ruh idesi, bir küll olarak kâinat idesi, Allah idesi! Akıl bu ideleri, gerek harici ve deruni idrâk âlemi hakkında nihai bilgi edinmek, gerek bütün şeylerin menşeiini tespit etmek maksadile vücuda getirmektedir. — Diğer taraftan tecrübeye (ampirik âlemde) tesadüf edilen şeylerin hepsi nisbi, mahdud ve şarta bağlı olduğu için ne ruh, ne kâinat veya ne de Allah imkân dahilinde bulunan tecrübenin mevzuu olamazlar. Bu sebeple Kant'a göre bu idelerin ilmi izahı ve temellendirilmesi mümkün değildir. Binaenaleyh bu idelerin ilmi izahı maksadile yapılan teşebbüslerde akıl tenakuzlara düşmektedir. Bu sahada (metafizik sahada) aklın tenakuzlara düşmesi, «ilmi bilgi» hudutlarının aşıldığına en büyük delildir. Çünkü bu sahaya dahil mevzularda yekdiğerini nakzeden noktaî nazarlar kabili ispattır. Akıl ise yekdiğerine mütezed bu idiaları temellendirmeğe teşebbüs etmektedir.

Bu sebeple Kant, metafizik idelerin tenkidinde ruhun ebedliliği, ahlâki hürriyet, kâinatın külliyeti ve Allah gibi metafizik meselelerin ilmen izahının ve hallinin mümkün olmadığı neticesine varmıştır. Fakat diğer taraftan bu metafizik meseleler, aklın mahiyetinde mündemîç olduğundan bunları bir tarafa bırakmak ta mümkün değildir. Böylece ilmi bakımdan halli mümkün olmayan ebedî metafizik bir problem etrafında yine ebedî bir didinme sürüp gidecektir. Çünkü ilmin sahası metafizik yüksekliklerde değil, bilâkis tecrübenin bereketli ve verimli ovalarındadır.

Fakat diğer taraftan Allah, ruh ve kâinat gibi meselelerin ilmi bakımdan *halledilemez mahiyette olmaları* keyfiyetinden de bu «idelere iymanın» yine ilmi itirazlarla çürütülemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Bu problemlerin nazari bilgi hudutlarının ötesinde bulunması: — Ahlâki hürriyet, kâinatın külliyeti, ruhun ebedliliği ve Allah gibi *metafizik idelerin*, ilimle ihtilâfa düşmeksizin, *ahlâki talepler* halinde vaz' ve tesisini mümkün kılmaktadır. Ancak spekülâtif aklın (spekülâtif metafiziğin) tahdidinin kabul edilmesile ahlâki akıl, ruhun ebedliliği, ahlâki hürriyet, kâinatın külliyeti ve Allah gibi ideleri *ahlâki talepler* halinde vazedebilmek imkânına sahip olabilir. Görülüyor ki Kant, metafizik idelerin tenkidi ile «dinî iyman» ı ortadan kaldırmış değil, bilâkis ona, ilmi tenkidin hücumlarından daimî olarak emin ve uzak bir yer

Bilâkis ona, ilmî intikadın müdahalesinden uzak ve emin bir yer temin etmiştir. Bu yer, ahlâkî - entelijibl âlemdir. Böylece Kant, ahlâkî ilmin; ahlâkî aklı nazari aklın fevkına çıkarmaktadır. Maksadı nazari aklı, ilmi tahrip etmek değil, ilimle ahlâkın yekdiğeri muvacehesinde mevki ve vaziyetlerini tespit etmektedir (Mukayese ediniz: *Thodor Litt, Ethik der Neuzeit*, s. 96 ve müt.).

Kant, nazari aklı, mahz bilgi (ilim) imkânını septik şekilde reddetmek için tahdit etmiyor; bilâkis bunu, ahlâkî aklı nazari aklın; ahlâkî âlemi ilmin, *phaenomenal* âlemin fevkine çıkarmak için yapıyor (Kant ancak mahz bilginin (ilmin) sahasını *phaenomenal* âleme inhisar ettiriyor, yoksa ilim karşısında katiyen septik (şüpheci) bir tavır almıyor). Böylece Kant'ın felsefesi nazari akla, ilme hudut çizen bir felsefe oluyor [5].

temin etmek istemistir. (Mukayese ediniz: — Harald K. Schjelderup, *Geschichte der Philosophischen, Ideen*, s. 93-94).

[5] İzahatımızda «Kant» in beseri ilme hudut çizen ve *metafizik ideleri ahlâkî talepler* halinde mütalâa eden noktalı nazarını incelemiş ve filozofun yegâne endişesinin bir taraftan «tamamile illi ve riyazî bir bünye ve karakter arzeden bir tabiat ilmi ile insana, ahlâkî hürriyetini ve ahlâkî şerefini temin edebilecek ve insanın ahlâkî bir kâinat nizamına istinat etmesini mümkün kılacak bir kâinat telâkkisinin nasıl telif edilebileceğini tespit etmek; diğer taraftan da, yine bu mesele ile münasebettar olmak üzere, ilim ile metafizik arasında kat'î bir hudut çizmek, ahlâka tabiatın, tabiat ilimlerinin fevkinde sarsılmaz bir yer temin etmek olduğunu belirtmiştik. İlimin hudutları *phaenomenler* âlemine çizilmiştir; fakat artık bu hudutlar içinde de ilim tamamen müstakil ve tam bir inkışaf ve terakkî imkânına sahiptir. «*Phaenomenler*» sahasında mahz bilgi, daha doğrusu ilmi bilgi mümkündür, kaziyesi, mezkûr sahada objektif ve küllî mer'iyetli halz kabli sentetik hükümlerin imkânı mânasını tazammun etmektedir.

Kant'ın felsefesi ilme hudut çizen bir felsefe olduğu için bunu «*transcendent*» (müteal) felsefeden ayırmak lâzımdır: — Kant'ın umumi felsefesinde temel mahiyetinde üç mühim nokta vardır. Mahz riyaziye nasıl mümkündür? (*transzendental Aesthetik*), Mahz tabiat ilmi nasıl mümkündür? (*transzendental Analytik*), Metafizik mümkün müdür? (*transzendental Dialektik*). Aynı zamanda filozof, bir taraftan a priori, a priorinin mensei ve a priorinin mer'iyeti hakkındaki tetkikatına *transcendental* ismini vermekte, diğer taraftan da eskiden aynı mânada kullanılan *transcendent* ve *transcendental* tabirlerini böylece birbirinden ayırmaktadır. Kant'a göre *transcendent* felsefe, beseri bilgiye çekilmiş olan hudutları aşan felsefedir; *transcendental* felsefe ise, mezkûr hudutları tayin ve tespit eden felsefedir, ki bu sonuncusu Kant'ın görüşüdür. *Transcendental* felsefe, doğrudan doğruya objeler değil de bilâkis

B) Transsandantal Metodun (Görüşün) Ahlâk ve Hukuka Tetbik Meselesi:

İnsan, düşünen ve bilen bir mahlûk olarak hassî idrâk âleminin mütenevvi hâdiselerini zihnin şekilleri, lojiğin kanunları zımnına ithal etmektedir. Bunun gibi aynı insan, isteyen (bir iradeye sahip olan) ve amel eden bir mahlûk olarak ta başka bir kanuna, ahlâkın kategorik emperati-fine tâbi bulunmaktadır (Mukayese ediniz: E. von Aster, Geschichte der Philosophie, s. 289).

Transcendental görüşün ahlâka da tatbik edilip edilmediğini, şayet edilmişse ne dereceye kadar edildiğini anlamak için ilkönce nazari akıl ve amelî akıl arasında bir müvazat mevcut olup olmadığını anlamak lâzımdır. Bunların her ikisi de bir noktada birleşmektedirler: — Akıl (mahz şuur, mahz süje), kategoriler vasıtasile hassî intibaların karmakarışık kütesini tanzim ve terkip etmekte ve onları âhenktar bir bütün, bir kosmos haline getirmektedir (J. Binder, Philosophie des Rechts, s. 52).

Bunun gibi mahz şuur veya mahz süje, vicdan denilen mercide beşerî fiil ve hareketler hakkındaki kıymet hükümlerinin esasını da taşımaktadır. Nazari akıl ve amelî akıl arasındaki bu müvazatı Kant şu sözlerle de teyit etmektedir: — «... Der bestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir... = Başımın üstündeki yıldızlı gök ve içimdeki (rûhumdaki) ahlâk kanunu»! (J. Binder, Philosophie des Rechts, s. 53). Burada «yıldızlı gök» tabiat kanunlarının zarureti, «içimdeki ahlâk kanunu» da ahlâkî zarureti ifade etmektedir [6].

objeler hakkında nasıl bilgi edinildiği ve bu bilginin de a priori olarak nasıl mümkün olacağı keyfiyetine taallük etmektedir.

[6] Kant'ın bu sözleri şu şekilde de tefsir edilebilir: (Entelijibl ben) ile, insanın ruhu ile kâinat yahut küll arasında bir ayniyet mevcuttur. Bu sebeple «entelijibl ben» yahut bir mikrokosmos olan insan; külliyeti idrâk etmek iktidarındadır. Kâinatın mihrakı, büfün kâinatın toplandığı bir merkez, bir «monade» olmak haysiyetile «entelijibl insan» külliyetle, sayısız bağlarla gayet sıkı münasebet ve irtibat halinde bulunmaktadır. «Entelijibl insan», her şey olduğu için her şeyi görür, idrâk eder. Bu sebeple yıldızlı gökler (kâinat, küll), ve ahlâk kanunu (entelijibl irade veya entelijibl insan) esasta aynı şeylerdir. Kategorik emperatifin külliyeti kâinatın külliyetidir. Kâinatın sonsuzluğu, «ahlâkî irade» nin veyahut «entelijibl karakter» in sonsuzluğunun sadece sembolik bir ifadesidir.

İnsanın, insan ruhunun bir «mikrokosmos» olduğu fikri çok eskidir. Bu fikre garp kültürü çevresi içinde eski Yunan filozoflarından Empedokles'te (bir kelime ile eski Yunan felsefesinde), fakat aynı zamanda Renaissance felsefesinde de rastgell-

Fakat bu müvazat esas fikirdedir. Çünkü Kant, tabiat âlemini hürriyet âleminden yine ayırmaktadır ve hürriyeti tabiatın fevkine; mânevî âlemi maddî âlemin fevkine çıkarmaktadır. O halde *intikadî tahlil usulü* ahlâkî akıl sahasında kabul edilemez. Görmüştük ki Kant, tabiat kanunlarının esasını teşkil eden kategorileri: — Şuurun muhtevasını, yani objeyi tahlil ile elde etmektedir. Objeyi teşkil eden unsurlardan biri kabli ise, diğeri de tecrübîdir. Halbuki ahlâk kanunu, bir kabli, bir de tecrübî olmak üzere iki unsurdan tereküp etmemektedir. Biz bu kanunu, ahlâkî aklın bir vakıası olarak bilâvasıta idrâk ediyoruz. Eğer «transcendental» tâbirle tecrübeyi kabli şartı (tecrübeyi tayin eden, fakat onu aşamayan kabli bir şart) kastediliyorsa, Kant, ahlâkî sahada transsandantalizmi aşmıştır. Çünkü ahlâkî sahada ihsasları tayin ve tanzim eden transsandantal bir a priori mevzuubahs değildir. İhsaslar veyahut tabiat hâdiseleri bilâistisna transsandantal, yani tecrübeyi kabli olarak tayin eden süjenin kanuniyetine intıbak ve ittiba etmektedirler. Diğer tâbirle tabiat objesi bir kabli ve bir de tecrübî unsurdan tereküp etmektedir [7]. Düşünen süjenin (nazarî aklın) mahz müşahede şekilleriyle kategorileri, phaenomenal âlem olmaksızın boş birer kalıptırlar. Halbuki yer yüzünde, ahlâkî akıldan sudur eden ahlâk kanununa intıbak etmesi matlûp bir tek ampirik irade dahi mevcut olmasa, mezkûr ahlâk kanunu âmiriyetinden ve kıymetinden bir şey kaybetmez; nazarî aklın kanuniyeti konstitütiftir. Halbuki ahlâkî akıldan sudur eden ahlâk kanunu normatiftir. Bir kere daha işaret etmek icap eder ki ahlâkî âlemde şekil ve madde diye iki unsurdan tereküp eden objeler mevzuubahs olamaz. Bunlara ancak phaenomenal âlemde rastgelinir. Mademki ahlâk kanunu *tahlilî* değil de, *doğrudan doğruya* idrâk edilmektedir, o halde ahlâkî sahada entelektüel idrâk mümkündür. Yalnız bu sahada entelektüel idrâk nazarî değil, iradenin ahlâk kanununa uymasile imkân dahiline girmektedir.

Buna rağmen *transcendental apperception* bakımından nazarî ve ah-

yoruz. Maamafih Kant'ın kastedtiği «külliyyeti idrâk» meselesi, «kâinatın, küllün nazarî şekilde entelektüel bir idrâk» ni değil, bilâkis «iradenin ahlâk kanununa uyması şeklinde entelektüel bir idrâk» tazammun etmektedir. Ampirik insan, bu maddî âlemde ancak ahlâkî - iradî yoldan giderek «mutlak olana» yaklaşabilir. Ahirette ise bir taraftan ebedî olan ruhun, ahlâk kanununa ittiba hususundaki cehdi devam eder, diğer taraftan da akıl mutlak olanı *doğrudan doğruya* nazarî şekilde de idrâk eder. Yani nazarî entelektüel idrâk ancak ahirette mümkündür. — Böylece ahlâkî - dîni bir kâinat telâkkisi vaz' ve tesis edilmek maksadile mahz nazarî akılla mahz amellî akıl birleştirilmektedir.

[7] Bakınız: — bu etüt, s. 10.

lâkî akıl arasında bir rabita vardır. Nasıl ki (ben) şuuru doğrudan doğruya ve kendiliğinden mevcutsa ve tekmil nazari bilmenin mahreç ve mesnedini teşkil ediyorsa, öylece *ahlâk kanunu şuuru da* doğrudan doğruya mânevî, akli varlığımızda mevcuttur. Ahlâk kanunu süjeye, (ben) e müteveccih ve müstenit bulunmaktadır. Bu süje, nazari süjenin (nazari bilgi süjesinin) aynidir (J. Binder, Philosophie des Rechts, s. 53).

Bu sebeple mahz süje, gerek nazari, gerek ahlâkî aklın birleştikleri noktadır. Bunlar bir tek aklın iki muhtelif fonksiyonundan başka bir şey değildir. Aralarındaki fark buradadır. Bunların fonksiyonları muhtelifdir, dedik. Çünkü nazari aklın fonksiyonu tabiat kanunlarının zaruretine ve değişmezliğine; ahlâkî aklın fonksiyonu iradenin hürriyetine; diğer tâbirle nazari akıl amprîk tabiat âlemine, ahlâkî akıl tabiat üstü hürriyet âlemine taallûk etmektedir. Kant'a göre irade ise her iki âleme dahil bulunmaktadır: İrade, amprîk irade olarak illiyet kanunlarına tâbidir (buna amprîk karakter dahi denilir) [8]. Diğer taraftan ahlâk kanununu içimizde ve doğrudan doğruya idrâk etmekteyiz. Bu ahlâk kanununun mevcudiyeti bize hürriyetin lüzumunu göstermektedir. (Mukayese ediniz: August Messer, Geschichte der Philosophie, III, s. 45).

İnsanın dünyadaki hikmeti vücudu, ahlâk kanununa ittiba etmektir. Binaenaleyh insan bu kanuna ittiba edebilme imkân ve kabiliyetine sahip olmalıdır, yani hür olmalıdır. İnsan hür iradeli bir mahlûk olarak ahlâk kanununa tâbidir. Kant, hür iradeye entelijibl karakter demektedir.

Şimdi Kant'ın, transsandantal görüşü ahlâka tatbik edip etmediği cihetini bir kere daha gözden geçirecek olursak, şu neticeye varırız: Transsandantal demek, amprîk âlemin kabli şartı olmak demektir. Mahz şu urde meknuz bu kabli şartlar tecrübeyi (amprîk âlemi) tayin etmektedirler, fakat aynı zamanda bu amprîk âlemi aşamamaktadırlar. (A. priori'nin menşei ve meriyeti mahz düşünen şurdadır ve bu transsandantal a priori, amprîk âlemin hudutlarını aşamamaktadır). Maddî âlem, nazari aklın mutlak olanı idrâk etmesine mânidir. Nazari akılda menkûz idrâk ve tefekkür (muhakeme) şekilleri, ancak haricî âlemden gelen ihsaslarla birleşince bir mâna ifade etmektedirler. Yalnız başlarına boş birer katıptırlar. Halbuki ahlâkî akıldan sudur eden ahlâk kanununun bir kıymet ve mâna ifade edebilmesi için mutlaka amprîk irade ile birleşmiş olması şart değildir. Çünkü ahlâk kanunu tabiatî tayin ve tesis eden bir kanun değildir. Tabiat veya amprîk irade, ahlâk kanununa uymasa bile bu kanun âmîriyet kıymetinden zerrece kaybetmez. Amprîk irade ile ahlâk kanunu arasında, ihsaslarla mahz nazari aklın müşahede şekilleri ve

[8] Mukayese ediniz: Bu etüd, s. g. haşiyeye.

katagorileri arasında olduğu gibi nazari bir intibak mevzuu bhsolamaz. Ancak pratik - ahlaki bir intibak mevzuu bahistir. Binaenaleyh ampirik irade, ahlak kanununa uymalidir, uymak vazifesile mukelleftir. Nazari bilmede ihsasların müşahede şekillerile kategorilere uyması tabii bir zarurete müstenit bulunmaktadır. Halbuki iradenin entelijibl karaktere veya ahlak kanununa uyması tabii bir zarurete değil, hür ahlaki bir harekete, kategorik vazife empertifine hür olarak uyma keyfiyetine müstenittir. Ahlak kanunu, tabiat objesinde olduğu gibi, a priorik ve ampirik iki unsurdan tereküp etmemektedir. Binaenaleyh ahlak kanununun mahiyetini tahlili şekilde değil, doğrudan doğruya mutlak olarak idrak ediyoruz. Binaenaleyh ahlak kanunu hakkında: *Anschauungen ohne Begriffe sind blind, Begriffe ohne Anschauungen sind leer*, kaziyesini tatbik edemeyiz. Zikredildiđi veçhile ahlak kanununun bir mâna ifade edebilmesi için mutlaka ampirik irade ile bir arada bulunması şart değildir. Aksi takdirde «bizatihi kıymetinden» kaybeder. Bilâkis ampirik irade veya ampirik insan maddi temayüllerini ve ihtiraslarını yenerek ahlak kanununa uymakla mukelleftir, insanın vazifesi tabiaten ahlak kanununa ve böylece *tabiaten (ihtiraslardan) insanlığa doğru yükselmektir*. Görülüyor ki ahlak kanunu konstitütif değil, normatif bir prensiptir. Esasen ahlak kanununun kıymeti de, insanın ona hür olarak uymakla mukellef bulunması şeklinde tecelli eden kategorik vazife emperatifinde mündemiçtir.

Ahlak kanunu gibi «mahz hukuk» kanunu da ahlaki akıldan sudur ettiğine göre o da normatif bir prensiptir. Mevzu - ampirik hukukun vazifesi mahz hukuk idesinden sudur eden kategorik emperatiflere uymaktır. Mahz hukuk idesi, hukukun a priorisi olmakla beraber konstitütif değildir, normatiftir. (Dar mânada ahlakla hukukun kökleri umumî ahlak kanununda birleşmektedir). Görülüyor ki Kant, ameli felsefe sahasına transsandantal görüşü tatbik etmekle kalmamış, aynı zamanda onu aşmıştır. Asmamış olsaydı, ahlak ancak *ampirik ahlak* (Physik der Sitten = Örflerin fiziği) olabilirdi.

C) Kant'ın Ahlak ve Hukuk Telâkisine Umumî Bir Bakış. Kant ve Tabii Hukuk:

a) Kant'ın ahlak telâkisi.

Kantın ahlak felsefesinin mihrakını *hürriyet idesi* teşkil etmektedir. Ahlaki hürriyet, insanın, ahlak kanununun hem vazı hem de mevzuu olması kabildir. Yani irade muhtar (autonom) olmalıdır. O halde ahlaki hürriyet idesi demek, makul iradenin kendi kendini tayin etmesi demektir. Hürriyet, ahlakın şartıdır. Nasıl ki ahlakın bizatihi kıymeti ve mev-

cudiyeti kat'i ve bedihî ise ahlâkî hürriyet de öylece kat'i ve bedihidir: Ahlâkî hareket edebilirsin, çünkü etmekle mükellefsin! (R. Eucken, Die Lebensanschauungen der grossen Denker, s. 425; A. Messer, Geschichte der Philosophie, III, s. 45).

Kant'a göre hürriyetle ahlâk kanunu arasındaki münasebet şu şekilde tesbit edilebilir: Ahlâk kanununun mevcudiyeti ve meriyeti, ancak insanların ona ittiba edebilme kabiliyetini haiz olmalarıyla bir mâna iktisap eder. O halde ahlâk kanunu iradenin hürriyetini şart koşar. Çünkü irade hürriyeti, *insanın* bizzat vazettiği ahlâk kanununun tahakkuku için pratik - real bir şarttır. Bu sebeple iradenin hürriyeti pratik aklın bir tabebidir. İrade hürriyeti nazarı - ilmî şekilde tesbit edilemez. Ancak ahlâk kanununun mevcudiyetinden pratik olarak istidlâl edilebilir. (Mukayese ediniz: F. Berolzheimer, System der Rechts-und Wirtschaftsphilosophie, I, s. 205).

Hürriyetten yeni bir âlem doğmaktadır ve bu âlem, tabiatten başka bir âlemdir. Bu, insanın kendi âlemidir, *insanın kendisidir*. Böylece ahlâk ampirik âlem içinde elde edilmiş bir başarı, ampirik âlemin bir neticesi değildir. Bilâkis yeni, başka bir âlemin binasıdır ve bu âlem, kıymetini *kendi içinde* taşımaktadır. Ampirik âlem tarafından kabul ve tasvip edilmeğe muhtaç değildir. Hattâ ampirik âlemle tezat halinde de bulunsa, yine kıymetinden zerrece kaybetmez. Çünkü ampirik âlem, ancak tabiatın izahında bize rehberlik eder, ölçü ve kaide vazifesini görür. Fakat ahlâk kanunlarının izahında çok kâzip bir ölçüdür (görülüyor ki Kant, ahlâkta ampirist - ütilitarist görüşü mutlak surette reddetmekte ve ahlâkı, ampirist unsurlardan kurtararak onun asıl mahiyetini tekrar tesis ve temin eylemektedir). Bu sebeple ne yapmamız, nasıl hareket etmemiz icap ettiği hakkındaki kanun ve prensipler, reel olarak ne yapıldığı, fiilen nasıl hareket edildiği keyfiyetinden, yani ampirik hâdiselerden istihraç edilemez. Bu kanunlar ancak maddenin, ampirik âlemin fevkinde bir ide den istidlâl edilebilir. Ancak ahlâk (gerek kendine karşı gerek diğerlerine karşı namuslu ve dürüst hareket etmek), insanın yer yüzündeki hayatına bir kıymet ve mâna kazandırır. Kant'ın lâyemut, âdeta bir vahyi ilâhiyi andıran şu sözlerini yanyana sıralıyaack olursak filozofun ahlâka ve ahlâkî âleme verdiği mutlak ve kardinal kıymetin derecesi daha iyi anlaşılabilir: «Es ist überall nichts in der Welt, ja überhaupt auch ausser derselben zu denken möglich, als allein ein guter Wille». Burada «ein guter Wille» ile kastedilen şey, ahlâk kanununa ittiba ve intibak etmiş olan iradedir. (Alles gute, das nicht auf moralisch gute Gesinnung gepfropft ist, ist nichts als Schein und schimmerndes Elend). (Wenn die Gerechtigkeit untergeht, so hat es keinen Wert mehr, dass Menschen auf

Erden leben = Eğer adalet batarsa; o zaman yer yüzünde insanların yaşamasının artık mâna ve kıymeti kalmaz). Kant'ın bu sözlerinden ahlâkî hareketin, ampirik âlemin hâdiselerinden tamamıyla müstakil hale getirildiği anlaşılmaktadır. Demek ki ahlâk ve ahlâkî âlem insanın ferdi - hususî ve psikolojik karakterinden sudur etmemektedir. Bilâkis, aklın küllî ve zarurî meriyeti haiz bir âlemini yaratmaktadır. Çünkü ahlâkî âlemin sudur ettiği hürriyet, aklın mahiyetine dahil bulunmaktadır [9].

Ahlâkın istinad ettiği temellerden biri olarak hürriyeti zikretmiştik. Bundan başka ahlâkın gerçekleşmesi şartlarından diğeri olarak ruhun ebedilliği ve Allahın mevcudiyeti ideleri de zikredilebilir. (Metafizik ideler). Kant'a göre bu ideler, nazari şekilde ispat edilemezler, binaenaleyh ancak ahlâktan sudur edebilirler, daha doğrusu bizzarure sudur ederler: Ahlâk kanunu küllî ve mutlaktır. Kendisine, mutlak şekilde itaat edilmesini ister. Fakat insanın bu vazifeyi, bu fânî âlemde (tamamile) yerine getirebilmesi imkânsızdır. Onun için insan, bu vazifeyi tahakkuk ettirebilmek için maddî hayat denilen «*bu yer yüzündeki safha*» dan daha başka imkânlarla da, yani maddî hayattan sonra ebediyete doğru yol alabilmek imkânına sahip olmalıdır. (Aksi takdirde ahlâk kanununun küllî ve mutlak oluşunun mânası kalmazdı). O halde ruh ebedî olmalıdır ki insan, ahlâk kanununa ittiba hususundaki cehd ve gayret imkânına ölümden sonra da malik olabilsin.

Ampirik âlemde *saadetle fazilet* yekdiğerine intibak edememektedir. Saadete hakikaten lâyık olan, tabiat âleminde yine saadetten mahrum kalmaktadır. Onun için saadetle saadete liyakatın birbirine intibakını temin edecek bir kudret, kâinatın ahlâkî bir nâzımı, bir Allah mevcut olmalıdır. Allah, kâinatın ahlâkî nizamını temsil eden manevî bir varlıktır. (Mukayese ediniz: R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, s. 427 ve müt.; J. Rehmke, *Geschichte der Philosophie*, s. 205 ve müt.; Kant'ın bilgi nazariyesiyle ahlâk felsefesi hakkında vazih ve mücmel izahat için bakınız: Friedrich Paulsen, *Kant, sein Leben und seine Lehre*, s. 290 ve müt.)

b) Kant'ın hukuk telâkisi.

Kant, 1788 senesinde yayınladığı (*Kritik der Praktischen Vernunft* = Amelî aklın tenkidi) namındaki eserinde transsandantal görüşü aşmış bulunmaktadır. Kant'a göre beşerin ruhunda kabli = a priori olarak ve mutlak meriyeti haiz bir «*ahlâkî vazife şuuru*», bir kategorik emperatif vardır. (Burkhard Mathis, *Rechtspositivismus und Naturrecht*, s. 14).

[9] R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, s. 423 - 426.

Kategorik emperatife riayetin gayesi, faziletin tatbik ve tahakkuku yolundaki cehd ve gayrete müteveccihdir. «Ahlâkî vazife» idesinin nihai gayesi, ancak fazilet yolunda namütenahi terakki ve tekâmül olabilir. Bu keyfiyet ise ancak ruhun edebiliği sayesinde mümkündür. Bu sebeple *ahlâk kanununa riayet, fazilet ve «bu kanuna riayet, saadete erişme» yolundaki cehd ve gayret* arasında bizzarure bir vahdet mevcut olmalıdır. Fakat bu üç şey arasında zarurî görülen ahenk, bu dünyada gerçekleşemez. Onun için bu âhengi gerçekleştirecek, sırf akıl ve iradeden ibaret fevkattabia (tabiat üstü) bir varlığın mevcut olması lâzımdır. Bu varlık Allah'tır.

Binaenaleyh amelî - ahlâkî bir hayatın takibi için hürriyet, ruhun ebediliği ve Allah'ın mevcudiyeti lâzımdır. Bunlar, Kant'a göre, nazari bakımdan ispat edilemezler. Fakat ahlâk, bizden bunlara *inanmamızı* talep etmektedir. Bu suretle mahz nazari aklın, objektif bedahetlerinden şüphe ettiği ruhun ebediliği, ahlâkî hürriyet ve Allah'ın mevcudiyeti keyfiyetleri, mahz amelî - ahlâkî akılla sağlanmış, yani objektif bedahetleri tekrar tesis ve temin edilmiş demektir.

Kant'ın ahlâkına şu kısa ve toplu bakıştan sonra şimdi filozofun hukuk telâkkisine, umumî olarak, teveccü edebiliriz:

I — Kant, ahlâk ve hukuk bahsine örflerin metafiziği (Metaphysik über Sitten, 1797) namındaki eserini tahsis etmektedir. Bu eser, hukuk nazariyesi ve fazilet nazariyesi diye iki kısma ayrılmaktadır. (Kritik der praktischen Vermunft = pratik aklın tenkidi ve Grundlegung zur Metaphysik der Sitten = örflerin metafiziğinin temellendirilmesi namındaki eserlerin konusu ise tahsisan ahlâka taallük etmektedir). Hukuk nazariyesi hukukî vecibelerle; fazilet nazariyesi ahlâkî vecibelerle iştilal etmektedir. (Mukayese ediniz: Burkhard Mathis, Rechtspositivismus und Naturrecht, s. 15 ve müt.; C. A. Emge, Ein Rechtsphilosoph wandert durch die alte Philosophie, s. 92 ve müt.).

Ahlâkî vecibeler haricî bir kanuna tâbi olmıyan vecibelerdir. Herkes ahlâkî hareket edebilmek için kategorik emperatife, ahlâkî akıldan sudur eden kanuna uymalıdır. Hukukî vecibeler ise, haricî bir kanuna tâbi olan vecibelerdir. O halde, Kant'a göre, bir derunî - ahlâkî, bir de haricî - hukukî kanun vardır. Bir fiilin yapılmasını vazife ve *vazife şuurunu* da fiilin âmilî haline getiren derunî prensipe ahlâk kanunu denir. Buna mukabil fiilin âmilini ahlâk kanununun içinde aramıyan, blâkis vazife şuurundan gayrı âmilleri de tecviz eden haricî prensip hukuk kanunudur. Bu iki nevi kanun bir tek noktada birleşmektedir: Bunların nihai gayeleri *aklî nizamın gerçekleşmesi* keyfiyetidir. Ayrıldıkları nokta: Hukuk kanunu, insanın, haricî fiilleri ve diğer insanlarla müşterek (topluluk halinde) yaşaması bakımından, doğrudan doğruya *haricî hürriyetlerini* istihdaf

eder. Ahlâki hürriyet ise deruni hürriyeti, yani insanın autonom vazife suurundan gayrı hiç bir âmile tâbi olmaması cihetini istihdaf eder [10]. Bu sebeple her iki kanunun istinad ettiği temel (otorite) başkadır. Deruni hürriyet (deruni prensip, ahlâk prensipi) kategorik emperatifte mündemiçtir. Haricî kanun (hukuk kanunu) cebir ile mücehhez bir otoriteye dayanır. Meselâ akidden doğan bir vecibeyi (bir taahhüdü yerine getirmek) haricî ve dolayısıyla hukukî bir vecibedir. Fakat bu taahhüdü, başka bir âmili nazara almaksızın, sırf vecibe olduğu için yerine getirmemizi isteyen emir, ahlâk kanununa dahildir. Böylece haricî - hukukî vecibeler, insan tarafından ahlâki nizama ithal edilmektedir. Çünkü hukuk nizamının muhafaza ve idamesi, deruni hürriyetin zarurî bir şartıdır. (Burkhard Mathis, Rechtspositivismus und Naturrecht, Paderborn 1933, s. 16). Binaenaleyh deruni hürriyet gibi hukuk nizamı da amelî (ahlâki) aklın bir talebidir.

Hukuk kanununa riayet, legalite, yani haricî fiilin - âmili nazarı itibara alınmaksızın - kanuna intıbakı!.. Ahlâk kanununa riayet -mortalite-fiilin vazife duygusu denilen âmile müsteniden yerine getirilmesi!

1) Kant'a göre hukuk: — Umumi bir hürriyet kanununa göre birinin ihtiyarını, diğerlerinin ihtiyarlarıyla telif eden şartların heyeti mecmuasıdır. (B. Mathis, Rechtspositivismus und Naturrecht, s. 16. F. Berolzheimer, System der Rechts - und Wirtschaftsphilosophie, II, s. 205; Ernst von Aster, Hukuk felsefesi dersleri, (İstanbul Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti yayınları, No. 15), İstanbul 1943, s. 207; Frans Sauer, Juristische Methodenlehre, Stuttgart, 1940, s. 574).

[10] Entelijibi hürriyet, Kant'ın ahlâk nazariyesinde nasıl büyük bir rol oynuyorsa, hukuk nazariyesinde de haricî hürriyet büyük bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. Ahlâki hürriyet, ihtiraslar üzerinde kazanılan zaferdir veyahut ruhun, ampirik iradenin ahlâk kanununa ittiba edebilmesine mâni olan (*deruai*) engelleri bertaraf etmesi (*fevri*) kabiliyetidir. Fakat «insanın» autonom (ahlâki) şahsiyeti, fiil ve hareketlerinde de herhangi bir şekilde tecelli edebilmelidir. (Yani insan, outonom şahsiyetini fiil ve hareketlerinde ifade edebilmek imkânlarına sahip olmalıdır); bunu yapabilmek için de kendi hayat ve hürriyet sahasına haricîten gelebilecek müdahalelere karşı emin olmalıdır. İnsanın haricî hareket serbestisi sağlanmalıdır. Bu da ancak, diğerlerinin ihtiyarları takyidat altına alındığı takdirde mümkün olabilir. Bittabi insan da, diğer insanlarla münasebetleri bakımından aynı takyidata boyun eğmelidir. Bu suretle hukuk kanunu umumun hürriyetinin menfaati namına ferdin hürriyetini disiplinleyen bir kanun olarak tecelli etmektedir. (A. Baumgarten, Die Wissenschaft vom Recht, I, s. 263).

2) Devlet, hukuku gerçekleştirir. Devletin yegâne gayesi de budur. Devlet, bir çok insanların hukuk kanunları altında birleşmesidir, şeklinde tarif edilebilir. Devlet, hukukî devlettir, insanlar arasındaki münasebetlerde normatif prensip adalettir, adalet idesidir. (B. Mathis, Rechtspositivismus und Naturrech, s. 16; F. Berolzheimer, System der Rechts - und Wirtschaftsphilosophie, II, s. 206; R. Eucken, Die Lebensanschauungen der grossen Denker, s. 428).

II — Kant, hukuk ve devlet sahasında bir çoklarının zannettikleri gibi sadece «Rousseau» nun tabii hukukunu iktibas edip onu *akli hukuk* haline sokmak suretile bir parça inkişaf ettirmiş değildir. Kant'ın hukuk ve devlet sahasındaki başarısı yalnız bundan ibaret olamaz. Kant, içtimai mukaveleyi hâdisevî - sosyolojik sahadan transsandantal (normatif) sahaya almıştır; saniyen âme iradesini siyasî mânada değil, külliyet ifade eden bir prensip olarak amelî (ahlâkî) aklın içinde kavramıştır: — İçtimai mukavele ve âme iradesi bir çok reel menfaatlere müsteniden değil, bilâkis ahlâk kanununa müsteniden bir kül (vahdet) haline gelmektedir. Kant'ı tefsir ve tahkik edenler şu noktada ittifak edememektedirler: — Acaba gerek akli hukuk, gerek içtimai mukavele bahsinde - hukuk ve devlet için - zarurî bir takım şartlar mı (konstitütif ideler mi), yoksa istikamet tayin eden, yol gösteren hedefler mi (regülâtif ideler mi) vazediliyordu? Kant, idealist ve ahlâkî görüşüne müsteniden şüphesiz, evvele mirde daima regülâtif ideyi, olması lâzımgeleni, yol gösteren hedefi göz önünde tutmuştur. (F. Sauer, Juristische Methodenlehre, s. 574).

Ahlâk kanununun talep ettiği şey yalnız idede değil, aynı zamanda hayatta da üstünlüğü haiz olmalıdır. Kant'ın hukuk-tarifini (hukuk, umumî bir hürriyet kanununa göre birinin ihtiyarını diğerlerinin ihtiyarlarile telif eden şartların heyeti mecmuasıdır) tahlil edecek olursak şu neticeye varırız: — Bu tarifte evvele mirde regülâtif bir ide ile (umumî bir hürriyet kanunu) karşılaşırız. Kant'a göre ahlâk kanunu, hürriyetin umumî kanunu demektir. Ferd, ahlâkî bir varlık olmak haysiyetile ancak bu umumî hürriyet kanununa göre kendini serbestçe tayin eder. Hukukun bu şekilde tarifi, ahlâk kanununa tetabuk etmektedir. Bu suretle ahlâk yalnız tabiat karşısında değil, aynı zamanda hukuk karşısında da rüçhaniyeti haizdir. Binaenaleyh hukuk da autonomi prensibine tâbidir. Fakat diğer taraftan ahlâkî hürriyete istinat ettiği için Kant'ın hukuk telâkisini tamamen endividüalist addetmek de doğru değildir. Çünkü kategorik emperatifin ifade tarzını tetkik edecek olursak, ahlâkî hürriyetin - yalnız ferdi değil, aynı zamanda - sosyal bir karakter taşıdığını görürüz: — Hemcinslerine, diğer insanlara - yani onlarla müştereken yaşar-

ken - bizzat gaye nazarile bak! veyahut: — Öyle hareket et ki iradenin düsturu umumî (yani üniversalist - sosyal) bir kanunun prensibi olabilsin! (F. Sauer, s. 574. F. Jerusalem, Soziologie des Rechts, I, s. 336: — ahlâk prensibinin endividüalist *şekline*, muhtevası uymamaktadır. Bilâkis muhteva kollektivist bir karakter taşımaktadır...; Julius Binder muhalif kanaattedir. J. Binder, Philosophie des Rechts, s. 59, haşiye, 100).

Kant'ın kategorik emperatifinin tarzı ifadesinden onun sosyal bir karakter taşıdığını görmemek kabil değildir; lâkin sosyal bir karakter taşıyan kategorik emperatif yine endividüalist bir temele, bir şarta istinat etmektedir: — Bir insanın, diğer bir insana vasita değil, gaye nazarile bakması icap ettiği keyfiyetinin mânası nedir? Eğer insanlar, birbirlerinin şahsında insanlığın birer mümessilini görürlerse; eğer her insan, başkalarının da bir (ben), bir ferdiyet, kâinatın başlı başına (kendi başına) bir mihrakı olduğunu idrâk ederse, o vakit herkes, diğerini kendi gayeleri için bir vasita olarak kullanmak tehlikesinden masun olur ve Kant'ın ahlâk telâkkisine uygun olarak hemcinsinin şahsında - entelijibl âlemin bir parçası olmak haysiyetile - onun şahsiyetini de hisseder. Onun için bütün ameli diğerlenişliğin psikolojik esası, esas şartı nazari endividüalizmdir. İşte Kant'ın endividüalist bir şekil arz ve *insana insan olarak* hitap eden kategorik emperatifi, neticede insanın diğer insanlarla karşı karşıya geldiği zaman müracaat edeceği bir hattı hareket düsturu halinde tecelli etmektedir. Fakat buna rağmen yine insanın, ilkönce kendinin bir (ben), bir şahsiyet, bir insan, insanlık idesinin bir hâmil ve mümessil olduğunu idrâk etmesi, ahlâk kanununu evvelâ kendi nefsinde tahakkuk ettirmesi lâzımdır ki başkalarının da birer (ben), birer insan, insanlık idesinin birer mümessil olduklarını kavrayabilsin. (Mukayese ediniz: — Otto Weininger, Geschlecht und Charakter, s. 223). Mademki ahlâk kanunu tatbikatta sosyal bir karakter ve kabiliyet göstermek mecburiyetindedir, o halde hukuk kanununun aynı karakter ve kabiliyeti evleviyetle arzemesi lâzımdır (F. Sauer, s. 574). Kant'a göre ampirik hukukun ahlâk muvacehesindeki hususiyeti, yalnızcebirde değil, aynı zamanda haricî fiillerin legalitesinde mündemiçtir. Halbuki hukuk, derunî tarzı hareketi (davranış) tanzim edebildiği gibi, ahlâk da haricî davranış tanzim edebilir. Sauer, Kant'ın tabii hukuk usullerine dayanarak hukukta muhteva bakımından muayyen, müşahhas mahiyette ve yine Kant'ın telâkkisine göre a priori ve umumî meriyeti haiz olacak olan normlar tesis etmesinin doğru olamayacağını belirtmektedir. Fakat Kant'ın gerek cihan devleti, gerek devletler konfederasyonu hakkında vazetmiş olduğu hüküm ve kaideler tamamiyle bir örnek, bir model mahiyetindedir. Maamafih Sauer, bu hususta mütereddit bulunmaktadır; ve (regülâtifin) sonsuz ebedî bir vazife ve

hedef olduğunu, daha ziyade yeni Kant'çıların daha büyük bir vuzuhla ortaya koyduklarını ve regülâtif ide mefhumunu diğer kültür sahalarına bariz şekilde tatbik ettiklerini zikretmektedir (F. Sauer, *Juristische Methodenlehre*, s. 575). Erişilemez hedefler, işte bilhassa erişilemez oldukları için umumî meriyetlerini ve sonsuz bir hedef olmak haysiyetile de bu vasıflarını kaybetmezler. Kanaatimizce Kant, ahlâk kanununa istinat eden hukuk idesinin ihtiva ettiği prensiplerle bir model, bir regülâtif ortaya koymak istemiştir.

«*Amelî aklın tenkidinden*» önce çıkan bir eserde (1784) Kant'ın mebdei hareketi, beşerî fiil ve hareketlerin tekemmülü gayesini güden *material* bir prensipti: — İnsanın tabii kabiliyetlerinin - bir kül olarak ve insanlığın yükseliş ve ilerleyişinin hizmetinde - tekâmülü! — Bugün hâkim Kant tefsirlerinde, Kant'ın bilâhare vazettiği «*ahlâkın formal prensipi*» ile mezkûr *material* prensipin aşıldığı keyfiyetinin tebarüz ettirildiğini söyleyen Sauer'in telâkkisine göre «*material* prensip aşılmamış, bilâkis tamamlanmıştır. İnsanlığın hizmetinde olarak hayatın tekmil kuvvetlerinin (beşerin tekmil kabiliyetlerinin) tekâmülü, hareket mebdeidir. Formal ahlâk prensipleri ise bu tekâmülde nâzım vazifesini görmektedir. Kant'ın bu mukaddem ve katiyen verimli telâkkisinden sonradan vazgeçtiği kabul edilemez» (F. Sauer, *Juristische Methodenlehre*, s. 575).

c) Kant ve Tabii Hukuk:

Bazı hukuk filozofları, Kant'ın mevzu hukuktan müstakil bir tabii hukuk kabul edip etmediği hususunda müttefik değildirler. Aynı zamanda Kant'ın ahlâk ve hukuku yekdiğerinden tamamile ayırıp ayırmadığı ciheti de ihtilâfıdır. Meselâ Radbruch, Kant'ın tabii hukuku aştığını söylemektedir. Halbuki Kant, yalnız tenevvür devrinin tabii hukukunu aşmıştır. Stammler ise Kant'ın, tabii hukukun hakikî mümessili olduğunu söylemektedir. (*Theorie der Rechtswissenschaft*, s. 35).

J. Binder de Kant'ın, hem tabii hukuku (hukukun a priori şeklinde) kabul ettiğini, hem de ahlâkla hukuku yekdiğerinden ayırmadığını, bilâkis ahlâk ve hukuku umumî ahlâk kanununda birleştirdiğini söylemektedir: — «... *es muss also das Reich der Freiheit zusammenfallen mit dem Reich der Sittlichkeit, und nur ein Anwendungsfall des dieses Reich beherrschenden kategorischen Imperativs kann die transzendente Idee des Rects sein. Dem steht nicht entgegen, dass es neben dem empirischen Recht auch eine empirische Moral gibt; denn auch diese steht unter einer besonderen Entfaltung des kategorischen Imperativs, der sich so nach zwei Seiten in verschiedener Weise auseinanderlegt. Das dürfte auch der Auffassung Kants entsprechen, der innerhalb der Metaphysik der Sitten,*

als seiner Ethik, Rechtslehre und Tugendlehre, Rechtsphilosophie und Moral einander gegenüberstellt, sie aber doch eben durch das sittliche Grundgesetz verbindet. (Ju Binder, Philosophie des Rechts, s. 264). Biz de aynı kanaate iştirak ederek Kant'ın gerek tabii hukuku kabul ettiği, gerek ahlâk ve hukuku yekdiğerinden ayırmadığı fikrindeyiz. Yani Kant'a göre hukukla dar mânada ahlâk, umumî - ahlâkî kanuniyetin iki ayrı cephesinden ibaret bulunmaktadır; bunlar bir tek ahlâk kanununda birleşmektedirler. Esasen Kant'ın ahlâk ve hukuk kanunlarının ve hukuk tariflerinin ifade tarzlarını dikkatle tetkik edecek olursak, bunların gayelerinin akli - ahlâkî nizamı gerçekleştirmek olduğu görülür. Ahlâk kanunu: — Öyle hareket et ki gerek kendi şahsında, gerek diğerlerinin şahsında tecelli eden insanlık, sadece bir vasıta değil, fakat aynı zamanda daima bir gaye olsun! veyahut öyle hareket et ki hareketine esas olan düsturun (zihniyetin) her zaman için umumî bir kanun olmasını isteyebilsin! Hukuk kanunu: — Haricen öyle hareket et ki ihtiyarının serbestçe istimali, umumî bir kanuna göre, herkesin hürriyetile kabili telif olabilsin! — Hukuk tarifi: — Umumî bir hürriyet kanununa göre birinin ihtiyarını diğerlerinin ihtiyarlarıyla telif eden şartların heyeti mecmuasına hukuk denir. Ahlâk kanunu insanın kendisine (derununa) hitap etmektedir. İnsan bu kanunun ışığında ihtiras ve temayülleri yenerak kategorik emperatife ittiba edecektir. Ahlâk kanunu, insanın, ihtiras ve temayülleri bertaraf etmesini temin edecek olan rehberdir. Hukuk ise insanın diğer insanlarla haricî münasebetlerine tatbik edilen bir kanundur. İnsan haricî fiil ve hareketlerinde de hür olmalıdır. Yani fertler, birbirlerinin haricî hürriyetine tecavüz ve müdahale ederek umumî hürriyet kanununa ittiba edebilme imkânlarına mâni olmamalıdır. Demek ki haricî hürriyette de «*umumî kanunun*» tahakkuku gayesi istihdaf edilmektedir. Mademki ahlâk ve hukuk akli nizamın gerçekleşmesi gayesinde birleşmektedirler, o halde bunlar birbirinden ayrılamazlar. Yalnız bunlardan biri (ahlâk) insanın derunî hürriyetine, diğeri (hukuk) haricî hürriyetine taallük etmektedir. Burada mevzuubahs hukuk, regülâtif mahiyette mahz akli hukuktur, mevzu hukuk değildir. Bu akli hukuk veya hukuk idesi, kategorik emperatif gibi ahlâkî akıldan sudur etmektedir.

Ahlâkî âlemlerle hürriyet âlemi arasında aynıyet mevcut olduğu işâret edilmişti. Bu âleme kategorik emperatif hâkimdir. Hukukun transcendentel idesi de kategorik emperatifin bir tezahür şeklidir, veyahut tatbiki şıklarından biridir. Vakıya Kant, örflerin metafiziğinde fazilet ve hukuk nazariyelerini karşı karşıya vazetmektedir. Fakat bunları, yine ahlâkî esas prensipte birleştirmektedir (J. Binder, Philosophie des Rechts, s. 263-264).

Kant'ın tabii hukukunun mevzuunu normatif mânada hukuk idelerinin teşkil ettiğini tespit etmeden önce bir de filozofun hukuk idesile hukuk mefhumunu yekdiğerinden ayırıp ayırmadığını inceliyelim: — Kant'ın gerek ahlâk kanununda gerek hukuk tarifinde iki unsura rast-gelmekteyiz. Bunlardan biri, filozofun felsefi sisteminin dayandığı esas fikre muvazi olarak, a priorik [11], diğeri a posteriorik [12], ampiriktir. Maamafih bu a priorik unsur, tabiat kanununda ve dolayısıyla tabiat hâdiselerinde olduğu gibi *konstitütif değil regülâtiftir* [12a] Kant, bu ciheti başka bir tâbirle de ifade ediyor: — Kategorik emperatif kabli, sentetik-pratik bir kaziyedir. Çünkü bu kaziyede her makul varlığın iradesi küllî meriyeti haiz bir prensipe, objektif meriyeti haiz bir kanuna göre hareket etme talebile birleştirilmektedir. Bu sebeple bu kaziye sentetiktir. İrade ve fiile taallûk ettiği için pratiktir. Tecrübeden tamamen müstakildir. Yani âmiriyet kıymeti, ahlâk kanununa uygun ampirik bir iradenin mevcut olup olmaması keyfyetine tâbi değildir; bu sebeple de kablidir (A. Messer, *Geschichte der Philosophie*, III, s. 41).

Bunun gibi hukuk tarifinde aynı a priorik ve ampirik [13] unsurları görmek kabildir. Kant'ın gerek hukuk kanunu, gerek hukuk tanifi sentetiktir. Umumî hukuk tarifinde fertlerin ihtiyarı, umumî bir hürriyet kanunu ile birleştirilmektedir. Binaenaleyh sentetiktir. Umumî hürriyet kanunu ise kabli bir unsurdur. Fiil ve hareketlerin (mevzu hukukun) regülâtif (normatif) idesidir. Görülüyor ki Kant, hukuk mefhumunu tespit ederken onu hukuk idesile birleştirmiştir. Hukuk idesile hukuk mefhumunu birbirinden ayırmamaktadır [14]. Çünkü umumî hürriyet kanunu de-

[11] Kabli.

[12] Ba'di.

[12a] Gerçi ahlâk ve hukuk kanunlarının muhtevalarını tetkik edecek olursak, bunların da, objede daha doğrusu nazari bilgi muhtevasında olduğu gibi, bir a priorik ve bir de ampirik unsurdan ibaret bulunduğunu görürüz. Fakat bu keyfyet, tabiat objelerinin a priorik ve ampirik unsurları arasındaki münasebete benzemez. Tabiat objelerinde bu münasebet konstitütif bir karakter arzeder. Halbuki ahlâk ve hukuk kanunlarının ihtiva ettikleri a priorik ve ampirik unsurlar arasındaki münasebet «regülâtif-normatif» dir. Binaenaleyh ahlâk kanununun unsurları tabiatı veya nazari bilgi muhtevasını teşkil eden (a priorik ve ampirik) unsurlara benzemez. (Bakınız: Bu etüd, s. 1114).

[13] Daha doğrusu pratik.

[14] Yeni Kant'çılardan Stammler, Kant'ın intikadi görüşünü ve metodunu kabul etmiş olmakla beraber hukuk idesile hukuk mefhumunun birleştirilmesine muarız ve muhaliftir: — Dogmatizmi ve septisizmi yekdiğerile telif etmek suretile aşmış bu-

nilen şey, mevzu hukukun bir ölçüsü, bir regülâtifidir. Binaenaleyh mevzu hukuka yol gösteren, örnek olan bir idedir: — İşte Kant'ın tabii hukuku, mevzu hukukun karşısına ikame edilen transcendental bir hukuk idesidir, hukukun normatif bir a priorisidir. Kant'ın tabii hukuk fikrinin müme-yiz vasfını iyice kavramak için filozofun örflerin metafiziği namındaki eserinde izah ettiği hukuk felsefesile umumî bilgi nazariyesi arasındaki

lunan Kant, «mahz (nazari) aklın tenkidi» nde kadim Yunan'ın büyük filozoflarından Sokrat'ın metodunu da yeniden ve daha mükemmel şekilde tesis etmiştir. Külli meriyetli haiz prensipler vazetmeden önce onların objektif bakımdan mümkün olup olmadıklarını göstermek ve bunun için de her şeyden önce ilmi bilginin zaruri şartlarını vazihan kavramak lâzımdır. Bu şartlar, «vahdetli bir nizamlama» nın formal prensipleridir ve formal prensipler olmak haysiyetle de külli bir önemi ve mutlak bir meriyet kıymetini haizdirler.

Diğer taraftan Kant, - «amell aklın tenkidi» nde - «ancak sübjektif bakımdan makbul bir haz duygusunun ve arzusunun objektif bakımdan da doğru olduğu» tarzında felâketengiz bir telâkkiye dayanan «Eudaemonism» i yahut ahlâkı utilitarismi yıkmak, onu âdeta «kahkari bir hezimet» ugratmak suretile ahlâk felsefesine fevkalâde hizmetlerde bulunmuştur.

Lâkin «Stammler» e göre Kant, «hukuk nazariyesinde intikadi metodu sonuna kadar takip ve tatbik etmemiştir, Bütün tabii hukukçular gibi hukuk idesile hukuk mefhumunu birbirile mezcetmiştir. Halbuki hukuk mefhumu deyince beseri iradenin diğer nevilerinden ayrılan «iradenin muayyen bir nev'i» anlaşılır. Halbuki hukuk idesini bundan ayırmak lâzımdır. Hukuk idesi, mefhum bakımından (nazari olarak) tayin edilmiş (hukuki) irade muhtevalarının külliyetinde mutlak bir âhengi istihdaf etmektedir. (Yani hukuki irade muhtevalarında, kül halinde, mutlak bir âhengi istihdaf etmek)!... Hukuk idesi, regülâtif prensip mahiyetinde bir hedef, formal - ideal bir düşüncedir ki şeniyette asla tamamille gerçekleşemez». Stammler, «intikadi metoda aykırı olarak hukuk idesile hukuk mefhumunun yekdiğerle mezcinden bizzarure doğacak sonuçlara işaretle bunlardan hiçbirinin hakkile inkışaf edemediklerini belirtmektedir. Aynı zamanda, akli esaslara davanan ve sistematik şekilde birbirine sıkıca bağlı olarak bina edilmiş müesseseler ve hükümlerle mücehhez bir kanunname, bir code vücuda getirmek gayesile muhal bir teşebbüs yeniden tekrarlanmıştır: — İzafi ahkâmına mutlak ve külli meriyet atfedilen ideal bir hukuk vaz ve bina edilmek istenmiştir».

Gerçi Kant, hukuk idesile hukuk mefhumunu birleştirmektedir. Fakat kanaatimizce, metinde belirttiğimiz gibi, «Stammler» in endişe ettiği sonuçlar mevzuubahs değildir. Çünkü iddia edildiği veçhile Kant'ın tabii hukuku veyahut mahz hukuk nazariyesi ideal bir hukuk değil, bilâkis mevzu hukukun karşısına ikame edilen transcendental bir hukuk idesidir. Daha doğru bir tâbirle hukukun normatif bir a priorisi-

- prensip bakımından mevcut - vahdeti daima gözönünde tutmak lâzımdır. Kant mahz (nazari) aklın tenkidinde şu şuale cevap vermek istemişti: — Mahz ilim (mahz bilgi) nasıl mümkündür? Tecrübi sahanın mahdudiyeti ve nisbiliği içinden mutlak hakikatlere nasıl ulaşabiliriz? Bunun gibi hukuk nazariyesinin metafiziğinde de *hukuk ilminin* nasıl mümkün olduğu sualine cevap verilmektedir. Kant, hukuk nazariyesinin metafiziğinde *hukukun bilgi nazariyesini* tesis etmiştir. — Hukukun metafiziği, Kant'ın ahlâk nazariyesinin bir parçasını teşkil etmektedir. Esasen ahlâk nazariyesile mahz hukuk nazariyesi: — Mahz nazari aklın tenkidi ile «ulûmu tabiiyenin metafizik başlangıç temelleri» nin zıd ve mukabilini teşkil etmektedir. Kant, ulûmu tabiiye sahasında realiteyi illi zarurete müstenit kategorilere göre izah etmiştir. Ahlâk ve hukuk nazariyesinde ise fiil ve hareketler ve irade hürriyet kategorisine göre temellendirilmiştir. Kategorik emperatif, tekmil ahlâkî hareket tarzlarının *formal* bir kategorisini teşkil etmektedir. Buna muvazî olarak bütün hukuk mefhumlarının da formal bir kategorisi, faktörü bulunmalıdır. Bu formal faktör hukuk idesi olarak pratik akıldan sudur etmekte ve mevzu hukuktan müstakil bulunmaktadır. Hukukun formal kategorisi veya hukuk idesi *hukuk mefhumu* karşısında konstitütif, *mevzu hukuk karşısında regülâtiftir*. Kısaca diyebiliriz ki hürriyet (ahlâk) sahasında ve tahsisan hukuk sahasında da *mefhumlar*, tıpkı tabiatsahasında olduğu gibi, bir a priorik, bir de ampirik unsurun birleşmesile teessüs etmektedir. Nasıl ki illiyetin kategoriyal fonksiyonu realitenin ampirik malzemesinden istidlâl edilemezse, öylece ampirik hukukun malzemesine müsteniden de *mahz hukuk mefhumu* izah edilemez. Onun için Kant, hukukçuların «*hukuk mefhumuna*» bir tarif bulmak için hâlâ uğraştıklarından bahsediyor. (Felix Somlo, *Juristische Grundlehre*, s. 53-54). Maamafih, Somlo, Kant'ın bu noktada ampirik hukuku vazedenleri kasetmediğini, kasettiği hukukçuların akli hukuku, sahih hukuk mefhumunu arayan hukukçular olduğunu iddia etmektedir. Maamafih biz, «*Julius Binder*» ile beraber, Kant'ın: — «Noch suchen die

dir. Yoksa mutlak ve küllî meriyet iddiasında bulunan hükümleri muhtevî bir kanunname, bir *code* değildir; ancak «*mevzu hukuka bir örnek*» mahiyetindedir. Binaenaleyh hukuk idesile hukuk mefhumunu birleştirmekle bizzat vazettiği intikadî veya transcendental usulden ayrıldığı kabul edilse bile Kant, mahz hukuk nazariyesinde veya hukuk felsefesinde, mevzu hukuk yerine kaim olacak bir ideal hukuk sistemi vücuda getirmek gayesile hareket etmektен yine uzak bulunmaktadır. Maksudı transcendental bir hukuk idesi, hukukun «*normatif*» bir «*a priorisini*» elde etmektir. (Yani regülâtif-normatif prensiplerden mütesekkil bir model hukuk)! (Mukayese ediniz: — Rudolf Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Berlin 1928, s. 34-36).

Juristen eine Definition zu ihrem Begriffe von Recht» sözü ile ampirik hukuku vazedenleri olmasa bile sahih hukuk, akli hukuk mefhumunu arayan hukukçuları da kasetmediği kanaatindeyiz. Burada Kant, doğrudan doğruya tarihi - izafi hukukla, ampirik hukukla iştigal eden hukuk âlimlerini kastediyor. Bu hukuk âlimleri değişmeyen bir hukuk mefhumu aramaktadırlar. Halbuki ampirik hukuktan *hukukun mefhumu* istihraç edilemez. (Mukayese ediniz: — J. Binder, *Rechtsbegriff und Rechtsidee*, Leipzig, 1915, s. 5).

Kant'ın mahz hukuk mefhumu ve hukuk idesi transcendental felsefenin tazammun ettiği mânada bir normdur; veyahut şuurun a priorik bir fonksiyonudur. Bu norm mevzu hukuk kaidelerile konstitütif şekilde münasebettar değildir. Belki «*mevzu hukuka regülâtif bir ide*» vazifesi görür. Hukukun bu transcendental normu sadece *hukuk mefhumlarının* konstitütif bir unsurudur. Bununla bir kere daha hukuk mefhumunun ampirik hukuktan değil de, bilâkis hukuk idesinden istidlâl edilebileceği cihetine işaret etmiş oluyoruz.

Görülüyor ki Kant'a göre mahz hukuk mefhumu ve hukuk idesile tabii hukuk arasında bir münasebet vardır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Kant'ın tabii hukuku, normatif mahiyette hukuk ideleridir. Kant, *muhtevası muayyen, ideal bir hukuk* vazetmek istememiştir, bilâkis *regülâtif - normatif mahiyette bir hukuk idesi* tesis etmiştir. Filozofun tekmil mahz hukuk nazariyesi material değil, formal ve regülâtif bir karakter taşımaktadır veyahut Kant, ancak şu mânada bir ideal hukuk vazetmiştir: — Tabii hukuk, müspet hukukun zıd ve mukabilidir ve hukukun a priorik normuna uygun bir «*ideal hukuk*» tur. (Julius Binder, *Rechtsbegriff und Rechtsidee*, s. 9-10). Fakat bu ideal hukuk tatbiki - müspet mânada değil, bilâkis regülâtif mânada bir âmiriyet ve kıymeti haizdir ve mevzu hukuk hakkında verilecek hükme, ölçü ve temel vazifesi görmektedir (Filozofun tabii hukuku hakkında mücmel ve vâzih izahat için bakınız: — J. Binder, *Philosophie des Rechts*, s. 255 ve müt.; aynı müellif, *Rechtsbegriff und Rechtsidee*, s. 4 ve müt.; Max Salomon, *Grundlegung zur Rechtsphilosophie*, s. 104 ilâ 107).

Netice itibarile diyebiliriz ki: — 1) Kant, müspet hukuktan ayrı normatif ide mahiyetinde bir tabii hukuk kabul etmekte ve buna akli hukuk demektedir. — 2) Kant, ahlâkı ve hukuku yekdiğerinden ayırmamaktadır. Bilâkis her ikisini ahlâki esas prensipte birleştirmektedir. Hukuk ve dar mânada ahlâk, hürriyetin ve dolayısıyla ahlâk kanununun iki ayrı cepheden kavranmasıdır. Bunlar bir tek ve aynı kanunlîğin iki muhtelif tecelli tarzından başka bir şey değildir.

Orhan Münir ÇAĞIL